

- Беднарська І.О. (2000): *Festuca psammophylla* (Hack. ex Čelak) Fritsch (Poaceae). забутий вид флори України. - Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі (с. Шкло, 6-7 липня 2000 р.): Мат-ли. міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 128-131.
- Бокотей А.А., Кучинська І.В. (2000): Проліт водоплавних птахів у долині р. Верещиця. - Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 131-132.
- Горбань Л. (2003): Земноводні у фауні хребетних заповідника "Розточчя". - Біосферний резерват як модель сталого розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 79-83.
- Гузій А.І. (1994): Прилеглі рибогосподарські водойми - невід'ємна зооценотична одиниця заповідника "Розточчя". - Мат-ли 46-ої наук.-техн. конф. УкрДЛТУ. Львів. 55-56.
- Гузій А.І. (1995): Екологічне значення водойм Українського Розточчя і охорона птахів району. - Пробл. вивч. та охорони птахів. Мат-ли VI наради орнітологів Західної України. Львів-Чернівці. 48-50.
- Гузій А.І. (1997): Фауна і населення хребетних західного регіону України. Т. 1. Розточчя. К. 1-147.
- Гузій А.І. (2000): Особливості орнітофауни і населення птахів Розточчя. - Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 132-134.
- Дебринюк Ю.М., М'якуш І.І. (1993): Лісові культури рівнинної частини західного регіону України. Львів: Світ. 1-296.
- Дизюк О.І., Делеган І.В. (2000): Мисливська фауна Українського Розточчя. - Пробл. і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 139-145.
- Загальський М.М., Кучинська І.В., Майданський М.А. (2000): Солологічна оцінка території національного природного парку "Яворівський". - Пробл. і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 150-152.
- Жижин М.П., Стойко С.М. (1980): Ботанічні резервати і пам'ятки природи Львівської області. - Охорона природи Українських Карпат і прилеглих територій. Київ: Наук. думка. 194-215.
- Кагало О.О., Загальський М.М. (2003): Характеристика національних природних парків України: Яворівський НПП. - Фіторізноманіття національних природних парків України. Київ. 95-103.
- Канарський Ю. (2001): Фауна денних лускокрилих (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperioidea) природного заповідника "Розточчя". - Розточанський збір-2000. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 124-128.
- Кузякин А.П. (1962): Зоогеография СССР. - Уч. зап. Моск. пед. ин-та им. Н.К. Крупской. 109. Биогеография. 1: 3-182.
- Кучинська І. (2001): Рідкісні види птахів на території НПП "Яворівський" та його околиць. - Розточанський збір-2000. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 141-144.
- Кучинська І., Загальський М., Стельмах С. (2003): Роль Яворівського національного природного парку у збереженні біологічного різноманіття регіону Розточчя. - Біосферний резерват як модель сталого розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 71-75.
- Кучинська І.В., Бокотей А.А. (2003): Фауна та населення птахів водноболотного комплексу рибогосподарських ставів регіону Розточчя. - Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. Канів. 228-230.
- Сорока М.І. (1992): Флора Ростоцька, ее охрана и использование. - Автореф. дис. ... канд. с.-г. наук. Львов. 1-17.
- Сорока М.І. (1995): Рідкісні та зникаючі види рослин Українського Розточчя. - Науковий вісник: Природничі дослідження на Розточчі. 4: 77-81.
- Сорока М.І. (1999): Реінтродукція зниклих видів судинних рослин на Українському Розточчі. - Науковий вісник: Дослідження, охорона та збагачення біорізноманіття. 9 (9): 202-205.
- Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Ященко П.Т. та ін. (1998): Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна "Зелена книга"). Львів. 1-190.
- Стойко С., Мельник А., Шушняк В., Біляк М., Савка Г., Ванда І. (2003): Українська частина проєктованого польсько-українського біосферного резервату "Розточчя" та її репрезентативне ландшафтно-екологічне значення. - Біосферний резерват як модель сталого розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 16-31.
- Ткачик В. (1997): Рослинність заповідника "Розточчя": ідентифікація сучасного розмаїття фітоценозів. Львів: НТШ. 1-120.
- Федірко О., Брусак В. (2000): Ландшафтна карта НПП "Яворівський". - Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів: Логос. 177-185.
- Філік Р.А., Різун В.Б. (2000): Рідкісні види комах та проблеми їх охорони на Розточчі. - Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнар. науково-практ. конф. Львів: Логос. 175-177.
- Філік Р. (2001): Проблеми і перспективи охорони рідкісних комах на Розточчі. - Розточанський збір-2000. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 150-154.
- Червона книга України. Рослинний світ К.: Укр. енциклопедія, 1996. 1-608.
- Червона книга України. Тваринний світ. К.: Укр. енциклопедія, 1994. 1-464.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Стойко С.М., Дидух Я.П. и др. (1987): Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные нуждающиеся в охране растительные сообщества. К.: Наук. думка. 1-216.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р. (1997): Європейська широколистянолісова область. - Геоботанічне районування Української РСР. Київ: Наук. думка. 17-139.

СТРАТЕГІЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ ДОЛИНИ р. РОСЬ

А.А. Куземко

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

З огляду на високу соціально-економічну та ресурсну значущість екосистем долини р. Рось – однієї з найбільших лісостепових приток Дніпра, – а також їх флористичне і ценотичне багатство та різноманітність (Куземко, 2000; 2002б), інтенсивність антропогенного навантаження (Куземко, 2001; 2002в) особливої актуальності набуває розроблення стратегії оптимізації рослинного покриву цієї території, тобто комплексу заходів, що забезпечили б ефективне відновлення та збереження існуючого фіторізноманіття та підтримання його на належному рівні функціонування.

На основі всебічного вивчення рослинного покриву долини р. Рось нами розроблено стратегію його оптимізації, яка включає п'ять основних напрямів.

І. Збереження флористичного та фітоценотичного різноманіття реалізується через:

– створення 7 нових природоохоронних об'єктів: регіонального ландшафтного парку "Рось", 10 100 га (Канівський, Черкаський, Корсунь-Шевченківський райони Черкаської області), 2 заказників загальнодержавного ("Коженицький", 200 га – Білоцерківський район Київської області; "Корсунський", 7 га – Корсунь-Шевченківський район Черкаської області) та 4 – місцевого значення ("Томилівський", 20 га – Білоцерківський район Київської області; "Вільшаницький", 40 га – Рокитнянський район Київської області; "Половецький", 10 га – Богуславський район Київської області; "Тетіївський", 60 га – Тетіївський район). Створення

зазначених об'єктів дозволить збільшити ступінь заповідності долини з 0,7 % до 5,8 %, охопити охороною популяції 93 рідкісних видів, які досі не охоронялися (в тому числі 1 виду, занесеного до Червоного списку МСОП – *Vincetoxicum rossicum* (Клеоров) Barbar., 2 видів, занесених до Європейського Червоного списку – *Tragopogon ucrainicus* Artemcz. і *Senecio borysthenicus* (DC.) Andrzej Czern., 23 видів, занесених до Червоної книги України (Червона книга України, 1996), 67 регіонально-рідкісних видів) та угруповання 16 рідкісних та типових синтаксонів;

– здійснення моніторингу за станом популяцій рідкісних видів та угруповань, що потребують охорони;

– репатріацію видів, що зникли з території долини (*Stipa pennata* L., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo, *Orchis ustulata* L., *O. militaris* L., *Carex buxbaumii* Wahlenb.);

– запобігання біологічному забрудненню флори адвентивними видами, контроль за динамікою популяцій видів рослин з високою інвазійною спроможністю (*Echinocystis lobata* (Michx.) Torr. & A. Gray, *Cyclachaena xanthiifolia* (Nutt.) Fresen., *Stenactis annua* (L.) Nees, *Erigeron canadensis* L., *Impatiens glandulifera* Royle, *Acer negundo* L., *Artemisia annua* L., *Bidens frondosa* L. тощо) (Протопопова, Мосякін, Шевера, 2002).

II. Відновлення цілісності екосистем реалізується через формування регіональної екомережі Правобережного Лісостепу, у якій Раствацько-Росько-Тясминський екокоридор, з участю екосистем долини Росі, забезпечить зв'язки між структурними елементами Галицько-Слобожанської та Буджацько-Старобільської екомережі, Дніпровським та Бузьким річководолінними екокоридорами міжнародного рівня). При цьому передбачається:

– виділення територій, які відзначаються багатством та різноманітністю екосистем і є перспективними для формування природних ядер екомережі (Середньодніпровського, Дніпровсько-Бузького, Пристєпового, Приподільського, Приполіського) (Куземко, 2002б);

– виділення територій відновлення (найбільш антропогенно змінені ділянки (вибиті луки, вилючені з використання сільськогосподарські землі, зріджені ліси, тощо). Безпосередньо в долині Росі ці території займають близько 20 % площі, а в заплаві – понад 40 %);

– виділення територій природного розвитку (природоохоронні території різного рангу, що знаходяться за межами природних ядер – 5 заказників місцевого значення, 13 пам'яток природи місцевого значення, 2 державних заповідних урочища загальною площею 658 га, з урахуванням територій, запропонованих для створення об'єктів – 935 га);

III. Рестабілізація порушених екоотопів реалізується через залуження та заліснення близько 165 тис. га постагарних та постпаскавальних земель в Корсунь-Шевченківському, Богуславському, Рокитнянському, Білоцерківському, Володарському районах з формуванням ценозів, близьких до природних угруповань *Molinio-Arrhenatheretea*, *Festuco-Brometea*, *Quercus-Fagetetea*, *Vaccinio-Piceetea*.

IV. Вдосконалення нормативно-правової бази в галузі використання фіторесурсів реалізується через:

– встановлення обсягів відчуження фітомаси відповідно до стійкості угідь (з недопущенням перевищення відчуження 75–80 % річного приросту фітомаси ценозів (Природно-ресурсний аспект..., 2001));

– встановлення норм зоонавантажень відповідно до стійкості угідь (для угруповань остепнених лук – на I стадії дигресії до 0,6 голів худоби/га, на II стадії – 0,5 голів/га, на III стадії – 0,3 голови/га, для справжніх лук – відповідно 0,7, 0,6 і 0,4 голови/га, для вологих лук – 2,4, 1,9 та 1,1 голів/га, для болотистих лук – на I стадії – 0,9–1,0 голови/га, на II і III стадіях – випас не рекомендовано);

– встановлення норм заготівлі сировини господарсько-цінних видів із заборною заготівлі рослин, що є регіонально рідкісними (*Menyanthes trifoliata* L., *Polemonium caeruleum* L., *Potentilla alba* L., *Rhodococcum vitis-idaea* (L.) Avror., *Salvia nutans* L., *Vaccinium myrtillus* L., *Veronica officinalis* L., *Gentiana cruciata* L., *Polygonum bistorta* L.);

– встановлення норм якості та обсягів використання води для технологічних процесів.

V. Впровадження системи екологічного менеджменту реалізується через досягнення довгострокових та оперативних цілей як для всієї долини, так і для окремих її геокмплєксів як структурних одиниць річководолінного ландшафту (Куземко, 2002а).

Довгострокові цілі екологічного менеджменту долини:

– покращення екологічного стану екосистем долини через усунення існуючих дисбалансів використання рослинних, водних, рекреаційних ресурсів;

– збереження та відтворення природного біотичного і ландшафтного різноманіття долини;

– забезпечення невиснажливого використання природних ресурсів долини з метою покращення умов життя місцевого населення і збереження природи для прийдешніх поколінь.

Оперативні цілі екологічного менеджменту щодо заплавно-руслової групи урочищ:

– зменшення забруднення води мінеральними та органічними забруднювачами внаслідок скидання стічних вод підприємств та господарств (Городище-Пустоварівський, Кашперівський, Денихівський, Погребищенський, Шамраївський, Кожанський, Озернянський, Саливонківський та Узинський цукрові заводи, Тхорівський спиртзавод, експлуатаційні дільниці об'єднання “Київводоканал” в Тетієві, Володарці, Білій Церкві та Сквирі тощо);

– стабілізація коливань рівня води в руслі (шляхом встановлення нормативу загального водозабору до 30 % загального стоку);

– попередження ерозії берегів (шляхом створення та відновлення водозахисних поясів з повітряно-водної рослинності);

– відновлення прибережних водозахисних смуг з *Salix alba* L., доведення їх ширини до 25–50 м, яка передбачена для середніх річок Водним кодексом України;

– стабілізація гідрологічного режиму геоконплексів ланки знижених ділянок та заплавлених водойм (шляхом покращення водоносності малих річок басейну Росі);

– оптимізація випасання, сінокосіння та рекреації.

Оперативні цілі екологічного менеджменту щодо схилово-терасової групи урочищ:

– оптимізація рекреації (формування оптимальної мережі екологічних стежок та туристичних маршрутів в Михайлівському, Білоцерківському, Сахнівському, Улашівському, Бушівському, Володарському, Томилівському, Кашперівському, Медвинському лісництвах);

– проведення заходів боротьби з ерозією та поверхневим змивом ґрунту (заліснення еродованих схилів посадками *Carpinus betulus* L., *Quercus robur* L.);

– заборона рубок головного користування та обмеження рубок догляду в лісонасадженнях.

Оперативні цілі екологічного менеджменту щодо геоконплексів всієї долини:

– збереження місцезростань рідкісних видів та угруповань та здійснення моніторингу за станом їх популяцій;

– збереження та ренатуралізація рідкісних та типових рослинних угруповань, насамперед лучних та природних лісових;

– раціональне використання рослинних ресурсів (сінокосів, пасовищ, лікарських, харчових, ягідних рослин);

– підвищення рівня екологічної освіти природокористувачів та місцевого населення;

– залучення неурядових громадських організацій та учнівської молоді до вирішення природоохоронних питань (оздоровлення басейнів малих річок, введення рідкісних видів у культуру, насадження водозахисних прибережних смуг);

– забезпечення збереження історико-культурної спадщини (археологічні знахідки мадленської культури часів пізнього палеоліту, черняхівської, зарубинець-

кої культур, поселень бронзового віку, скіфських та сарматських поселень, городищ та курганів часів Київської Русі, дендрологічний парк “Олександрія”, дендропарк в м. Корсунь-Шевченківській, музей Корсунь-Шевченківської битви, літературно-меморіальний дім-музей І.С.Нечуя-Левицького (с.мт. Стеблів), пам’ятні місця, пов’язані з перебуванням Тараса Шевченка, Марко Вовчок, Адама Міцкевича) (Федоренко, 1984).

Розробка детального менеджмент-плану є невід’ємною ланкою у впровадженні стратегії оптимізації рослинного покриву. Він має бути створений на основі детального комплексного вивчення (гідрологічного, геологічного, альгологічного, мікологічного, ліхенологічного, бріологічного, зоологічного, агрономічного тощо) екосистем долини.

Література

- Куземко А.А. (2000): Рослинний покрив долини нижньої течії р. Рось та шляхи його збереження. - Укр. ботан. журн. 57 (5): 523-533.
- Куземко А.А. (2001): Особливості антропогенної трансформації рослинного покриву долини річки Рось. - Мат-ли XI з’їзду Укр. ботан. т-ва. Харків. 200.
- Куземко А.А. (2002а): Диференціація геоконплексів долини річки Рось із застосуванням структурно-просторової моделі річково-долинного ландшафту. - Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука. Мат-ли читань, присвяч. 100-річчю від дня народження Ю.Д. Клеопова (Київ, 10-13 листопада 2002 р.). Київ: Фітосоціоцентр. 105-112.
- Куземко А.А. (2002б): Охорона флори і рослинності долини річки Рось. - Укр. ботан. журн. 59 (5): 569-577.
- Куземко А.А. (2002в): Тенденції пасквальних змін лучної рослинності заплави річки Рось. - Укр. ботан. журн. 59 (2): 141-147.
- Природно-ресурсний аспект розвитку України. К.: КМ Academia, 2001. 1-107.
- Протопопова В.В., Мосякін С.Л., Шевера М.В. (2002): Фітоінвазія в Україні як загроза біорізноманіттю: сучасний стан і завдання на майбутнє. Київ: Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. 1-32.
- Федоренко Н.Я. (1984): Рассветы над Росью: Путеводитель. Днепропетровск: Промінь. 1-63.
- Червона книга України. Рослинний світ. К.: Укр. енциклопедія, 1996. 1-608.

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В ЧИВЧИНСЬКИХ ГОРАХ (УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ)

І.І. Чорней

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Першими дослідниками флори Чивчин були польські ботаніки Х. Запалович (Zapalowicz, 1889) та Б. Павловський (Pawlowski, 1948). Останній з них у своїй праці “Проблеми охорони рослинного покриву Чивчинських гір” (Pawlowski, 1937) наводить перелік найцінніших у ботанічному відношенні ділянок, які слід взяти під охорону. Б. Павловський поділяє їх на три групи: резервати абсолютної охорони, об’єкти часткової охорони та ділянки, в межах яких слід зберегти традиційні способи використання, не допускаючи їх зміни або меліоративних робіт. Нижче наводимо їх перелік.

I. Резервати абсолютної охорони

Команова-Палениця-Гнетеса – великий резерват

площею 933 га. Б. Павловський зазначає, що першим запропонував надати цій території охоронного статусу гринявський надлісничий Я. Тюркот, який у 1930 р. звернувся до Львівської дирекції державних лісів з пропозицією створити тут резерват. До цінних ботанічних об’єктів на цій території віднесені: торфовища з *Carex paniculata* L. за участю *Saussurea porcii* Degen; найбільший у регіоні масив сосни гірської, який має значення для з’ясування особливостей формування рослинного покриву Чивчин; виходи вапнякових порід на г. Фатія Банулуї та на східному схилі г. Гнетеса; луки на карбонатних субстратах цих вершин; місцезростання низки раритетних видів, зокрема *Heracleum palmatum* Baumg., *Poa balfourii* Parm. (*P. glauca* Vahl.), *Saxifraga*